

ДОСВІД КОСОВО В РЕІНТЕГРАЦІЇ ТА МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ: ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Мердова О. М., Вороніна В. В.

ВСТУП

Процеси повоєнної реінтеграції військовослужбовців є одним із визначальних викликів державної політики держав, які проходять шлях від збройного конфлікту до миру. Міжнародний досвід свідчить, що ефективність процесів роззброєння, демобілізації та реінтеграції колишніх комбатантів залежить не лише від економічного потенціалу держави, а й від своєчасної інституціоналізації їхнього правового статусу, забезпечення стабільного безпечового середовища, формування довіри до органів публічної влади та належної координації з міжнародними партнерами. У цьому контексті реінтеграцію доцільно розглядати не як відокремлений напрям соціальної політики, а як складову комплексної системи державного управління повоснимм переходом. В. Черниш наголошує, що досягнення стратегічних цілей держави потребує узгодженого застосування різних інструментів національної могутності, за якого використання одного з них посилює або доповнює дію інших¹. Відповідно, політика реінтеграції має поєднувати правові, економічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні, безпекові та інституційні механізми.

Для України, яка перебуває в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації та готується до масштабного повоєнного відновлення, вивчення досвіду інших держав, що пройшли через подібні процеси, має особливе практичне значення. Одним із показових прикладів є досвід Республіки Косово, де після збройного конфлікту 1998-1999 років постала гостра потреба в демобілізації Армії визволення Косово – формування, яке за своєю природою було воєнізованим рухом опору, а не професійною армією у класичному розумінні.

Метою цього розділу є аналіз досвіду Косово щодо реінтеграції колишніх комбатантів Армії визволення Косово та меморіалізації полеглих і ветеранів, а також формулювання практичних рекомендацій для формування державної політики України у сфері реінтеграції військовослужбовців. Емпіричною основою дослідження слугували матеріали ключових інформаційних інтерв'ю з ветеранами Армії визволення Косово, представниками ветеранських організацій та посадовими особами, проведених під час навчальних візитів до Косово, протягом 2025 року, а також аналіз нормативно-правових актів Республіки Косово та наукових джерел.

Структура розділу побудована за двома взаємопов'язаними напрямками. Перший розкриває особливості реінтеграції колишніх бійців Армії визволення Косово – інституційні механізми, роль міжнародних організацій, політичну мобілізацію ветеранської спільноти та проблеми, пов'язані з обмеженою економічною спроможністю держави. Другий присвячений меморіалізації ветеранів і загиблих як

¹ Chernysh V. Intelligence as an Instrument of National Power: Lessons Learned from the Tensions between Serbia and Kosovo. *Journal of Strategic Security*. 2025. Vol. 18. №. 3. P. 27. DOI: 10.5038/1944-0472.18.3.2425.

інструменту соціальної стабілізації та легітимізації нових інституцій сектору безпеки. Кожен із напрямів включає аналіз контексту, узагальнення досвіду та практичні рекомендації, що можуть бути враховані у процесі розроблення української моделі реінтеграції військовослужбовців.

1. Реінтеграція ветеранів армії визволення Косово: досвід, аналіз та рекомендації для України

Реінтеграція в Косово відбувалася в умовах, які значною мірою визначалися природою Армії визволення Косово як воєнного руху опору, а не професійної армії. Вона здійснювалася через поєднання символічних, інституційних та економічних механізмів, жоден з яких окремо не був достатнім для повного охоплення всієї маси ветеранів.

Основний обсяг програм роззброєння, демобілізації та реінтеграції, починаючи з літа 1999 року, взяла на себе Міжнародна організація з міграції. Спочатку організація здійснювала бюрократичний процес реєстрації демобілізованих комбатантів та формування їхнього «соціально-демографічного профілю». Згодом програма реінтеграції Міжнародної організації з міграції базувалася переважно на діяльності Служби інформаційно-консультативної підтримки та направлення, що діяла з липня 1999 до весни 2002 року. Міжнародна організація з міграції запровадила традиційний набір послуг, спрямованих переважно на сприяння працевлаштуванню колишніх комбатантів: було створено базу вакансій (референс-службу) та налагоджено контакти між колишніми бійцями й роботодавцями. Тим, хто не міг одразу знайти роботу, пропонували професійне навчання (столярна справа, механіка, електрика, інформаційні технології, сантехніка, слюсарна справа, будівництво, перукарська справа тощо) або фінансування власних проєктів (відкриття майстерні, започаткування сільськогосподарської діяльності чи власної справи)².

Частина колишніх бійців Армії визволення Косово була також включена до новоствореної Косовської поліцейської служби, пізніше перейменованої на Косовську поліцію, що перебувала під управлінням Місії ООН з тимчасового управління в Косово. Частку посад у Косовській поліцейській службі, зарезервовану для колишніх бійців Армії визволення Косово, було узгоджено з тодішнім політичним лідером Хашимом Тачі та його представниками на рівні половини штатної чисельності нового формування, затвердженої в обсязі 4000 офіцерів. Водночас 25% особового складу КПС мали становити вихідці з косовської поліції 1980-х років³.

Під час проведених нами польових інтерв'ю респонденти неодноразово наголошували на відсутності попередньо існуючих національних збройних сил, що означало: демобілізація не передбачала повернення військовослужбовців до колишньої інституційної «домівки», а вимагала побудови абсолютно нових структур для визначення статусу, працевлаштування та ідентичності ветеранів. Стрімке розширення Армії визволення Косово в ході конфлікту – що відображено у 25 723 особах, зареєстрованих Міжнародною організацією з міграції як колишні комбатанти,

²Duclos N. Ex-combatants and International Statebuilding: Veterans as Peace Brokers in Kosovo. London, Routledge, 2024. P. 15.

³Fritz J. E. Stability Operations in Kosovo 1999–2000: A Case Study. U.S. Army Peacekeeping and Stability Operations Institute, 2018. P. 41.

– створило виклик реінтеграції, який значно перевищував можливості новоствореного Корпус захисту Косово, гранична чисельність якого була встановлена на рівні 3000 активних та 2000 резервних членів згідно з Регламентом Місії ООН з тимчасового управління в Косово 1999/8. Це означало, що лише 20 % зареєстрованих бійців могли увійти до нової структури. Така невідповідність породжувала серед бійців значні очікування: польові інтерв'ю показують, що чимало колишніх комбатантів вважали, що продовжуватимуть службу у збройній чи квазівійськовій установі й після завершення війни.

На практиці мандат Корпусу захисту Косово мав свідомо цивільний характер: реагування на надзвичайні ситуації, гуманітарна допомога та цивільний захист, за жорсткого обмеження озброєння та нагляду з боку Міжнародних сил з підтримання миру в Косово та Місії ООН з тимчасового управління в Косово. Це породило ранні напруження між міжнародними партнерами, які прагнули деполітизувати й демілітаризувати косовський апарат безпеки, та колишніми бійцями Армії визволення Косово, які розглядали продовження служби як частину політичного врегулювання.

Визначальним елементом реінтеграції стала потужна політична мобілізація ветеранської спільноти. Колишні командири швидко перетворилися на політичних діячів – вони створювали політичні партії, деякі з них увійшли до уряду. Присутність ветеранів у політичному житті, особливо в період державотворення, формувала політику реінтеграції з самого початку, створюючи середовище, у якому символічне визнання, працевлаштування в державних установах та доступ до пільг ставали критично важливими інструментами.

Водночас реінтеграція відбувалася в умовах жорстких економічних обмежень. Повоєнне Косово потерпало від високого рівня безробіття, обмеженої промислової діяльності та слабкої спроможності приватного сектору до поглинання робочої сили. Багато колишніх комбатантів поверталися до сільського господарства або залишалися частково зайнятими в неформальному секторі.

Нарешті, реінтеграція відбувалася в середовищі, де безпекова ситуація залишалася невизначеною. Приховані сховища зброї, поодинокі спалахи насильства та збереження сербських силових структур у частині території Косово посилювали серед ветеранів відчуття, що демобілізація може бути передчасною. Це впливало на рішення зберігати особисту зброю та підкріплювало думку, неодноразово висловлену під час інтерв'ю, що соціальна реінтеграція не може розглядатися окремо від сприйняття фізичної безпеки.

Від самого початку реінтеграція значною мірою визначалася інституційними обмеженнями. Правове оформлення, зокрема поступова кодифікація прав ветеранів, відбулося більш ніж через 10 років після завершення війни. Перший комплексний закон – Закон № 04/L-054 «Про статус і права мучеників, інвалідів, ветеранів, членів Косовської визвольної армії, цивільних жертв війни та їхніх сімей» (2011)⁴ – забезпечив офіційне визнання, базові пільги та визначення категорій ветеранів. За ним було ухвалено Закон № 04/L-261 «Про ветеранів війни Армії визволення Косово» (2014), який деталізував критерії прийнятності, права, пенсійне забезпечення та

⁴Law № 04/L-054 (2011) «On the Status and the Rights of Martyrs, Invalids, Veterans, Members of Kosovo Liberation Army, Civilian Victims of War and their Families». URL: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2793&langid=2> (дата звернення: 03.08.2026).

адміністративні процедури верифікації⁵. Поправки 2017 року (Закон № 05/L-141) скоригували розміри пенсій та уточнили механізми розподілу пільг.

Ці закони – попри те, що були ухвалені через роки після конфлікту, – відображали потужну політичну мобілізацію ветеранської спільноти та центральну роль визнання для соціальної стабільності. Як наголосив один із респондентів, «визнання мало прийти першим. Перш ніж робочі місця чи програми, нам потрібна була повага»⁶.

Отже, паралельно з трансформацією Армії визволення Косово, ветеранське законодавство Косово формувалося поступово – з неформальних суспільних очікувань та офіційних правових актів, ухвалених після консолідації тимчасових інституцій. У безпосередньо повоснному середовищі єдиного ветеранського закону не існувало; визнання здійснювалося переважно символічно і опосередковувалося місцевою владою, командирами та операційними зонами Армії визволення Косово. Політичний вплив ветеранів та їхня суспільна легітимність створювали потужний тиск на користь правової кодифікації їхнього статусу, зокрема щодо пенсій, охорони здоров'я та визнання інвалідності, пов'язаної з війною. З часом це неформальне визнання викристалізувалося у структуроване законодавство, що визначило статус ветеранів Армії визволення Косово, інвалідів війни та сімей загиблих. Хоча зміст цих законів суттєво еволюціонував після здобуття незалежності, їхнє коріння сягає перемовин початку 2000-х років між Місією ООН з тимчасового управління в Косово, косовськими інституціями, що формувалися, та ветеранськими організаціями, які прагнули збалансувати фінансову стійкість із високою символічною цінністю ветеранського статусу. Ці ранні домовленості, навіть не будучи ще формалізованими у всеосяжному законодавстві, формували очікування щодо пільг і закріплювали політичну центральність ветеранських спільнот.

Васмодія цих правових інструментів з очікуваннями колишніх бійців сформувала базову рамку для загальної траєкторії роззброєння, демобілізації та реінтеграції у Косово.

Реінтеграція в Косово поєднувала формальні інституційні механізми, політичний торг та ситуативні домовленості. Формально Корпус захисту Косово слугував основним інструментом поглинання частини бійців Армії визволення Косово за підтримки міжнародних програм реінтеграції, що реалізовувалися Міжнародною організацією з міграції. На практиці ж реінтеграція відбувалася через три взаємопов'язані процеси: статусну, економічну та політичну реінтеграцію.

По-перше, реінтеграція була переважно статусно орієнтованою (неформально-соціальною та формальною), а не економічно орієнтованою. У перші повоснні роки Косово не мало економічної спроможності забезпечити роботою більшість ветеранів. Стабілізували очікування не економічні можливості, а правове визнання та символічна безперервність – через Корпус захисту Косово, муніципальні посади, церемоніальний статус, а згодом і ветеранське законодавство. Закони 2011 та 2014 років інституціоналізували це визнання, забезпечивши пенсії, пільги та сімейні виплати. Ці закони стали інструментами соціальної стабілізації навіть тоді, коли економічна реінтеграція залишалася обмеженою.

⁵Law № 04/L-261 (2014) «On Kosovo Liberation Army War Veterans». URL: <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9435> (дата звернення: 03.08.2026).

⁶Ключове інформаційне інтерв'ю з ветеранами Армії визволення Косово та секретарем Організації ветеранів Армії визволення Косово (польові матеріали авторів, 2025).

По-друге, важливим чинником реінтеграційних заходів залишався авторитет місцевих командирів. Територіальний принцип організації Армії визволення Косово зумовив збереження сформованих у період конфлікту горизонтальних і вертикальних зв'язків між колишніми командирами, бійцями та місцевими громадами. Саме через ці неформальні канали значною мірою здійснювалися комунікації щодо відбору до Корпусу захисту Косово, роз'яснення змісту реінтеграційних програм і формування ставлення громад до повоєнних інституцій. Матеріали інтерв'ю підтверджують, що командири виконували посередницьку функцію: коригували очікування колишніх бійців, пояснювали критерії допуску та сприяли запобіганню ескалації невдоволення. Як зазначив один із респондентів, «було важливо, щоб бійці почули саме від своїх командирів, хто увійде до Корпусу захисту Косово, а хто ні»⁷. Водночас така залежність від авторитету колишніх воєнних лідерів, попри її стабілізаційний ефект на початковому етапі, створювала передумови для відтворення патронажних практик у новому політичному та інституційному середовищі.

По-третє, результативність реінтеграційного процесу обмежувалася істотною невідповідністю між очікуваннями колишніх бійців та фактичним функціональним призначенням Корпусу захисту Косово. Значна частина ветеранів розглядала його як перехідну інституцію, що у перспективі мала трансформуватися у національні збройні сили. Натомість міжнародні інституції свідомо надали Корпусу цивільний мандат, зосереджений на реагуванні на надзвичайні ситуації, гуманітарній допомозі та цивільному захисті, поєднавши його діяльність із жорсткими механізмами зовнішнього нагляду. Така розбіжність між суспільними очікуваннями та нормативно визначеним статусом інституції спричиняла напруження, фрустрацію й недовіру серед частини колишніх комбатантів. У подальшому міжнародні партнери визнавали, що більш послідовна, своєчасна та зрозуміла комунікація щодо мандата Корпусу могла б зменшити масштаби нереалістичних очікувань і пов'язаного з ними невдоволення.

По-четверте, реінтеграція була тісно пов'язана з політичною інкорпорацією. Колишні командири ставали політичними лідерами, муніципальними посадовцями чи національними діячами. Цей політичний шлях сприяв інтеграції ветеранських мереж, але водночас закріплював уявлення про політичну лояльність як шлях до отримання пільг реінтеграції. В дослідженні Н. Дюкло «Колишні комбатанти та міжнародне державотворення» зазначається, що така політична реінтеграція посилювала норми управління, але водночас створювала ризик вбудовування воєнних мереж у державні інституції⁸.

По-п'яте, реінтеграція взаємодіяла з довгостроковим управлінням стрілецькою зброєю та легким озброєнням. Приховані арсенали, неповне роззброєння та локальне сприйняття небезпеки – що також простежувалося у кампаніях з амністії зброї, які розпочалися 2003 року⁹, – ускладнювали процес реінтеграції. Збереження зброї

⁷Інтерв'ю зі Скендером Житія (Skender Zhitia) – албанським істориком, науковцем, 16 жовтня 2025 р.

⁸Duclos N. Ex-combatants and International Statebuilding: Veterans as Peace Brokers in Kosovo. London, Routledge, 2024. P. 17-19, 150.

⁹Kosovo: Weapons Amnesty Program begins May 1 / Reliefweb. URL: <https://reliefweb.int/report/serbia/kosovo-weapons-amnesty-program-begins-may-1> (дата звернення: 03.08.2026).

окремими ветеранами було зумовлене переважно суб'єктивним відчуттям небезпеки та недостатністю безпекових гарантій, а не їхньою свідомою опозиційністю щодо новостворених інституцій. Це засвідчує, що результативна реінтеграція потребувала не лише створення можливостей для працевлаштування та соціально-економічної адаптації, а й формування стабільного безпекового середовища, здатного забезпечити колишнім комбатантам обґрунтовану впевненість у захищеності їхнього життя та прав.

Загалом реінтеграція в Косово була гібридним процесом, що поєднував символічне визнання, обмежене інституційне поглинання, політичну взаємодію та правову кодифікацію, проте так і не змогла повною мірою вирішити проблему економічної реінтеграції.

Косовський випадок демонструє, що реінтеграція є найбільш ефективною тоді, коли структурується як процес визнання статусу, а не суто технічне втручання на ринку праці. Ветерани дотримувалися умов демобілізації тому, що відчували повагу до себе та бачили шляхи для подальшої суспільної участі. Це підкреслює необхідність раннього й публічного визнання служби, формальних механізмів визнання та інституційних ролей, що зберігають гідність колишніх воїнів.

Механізми реінтеграції повинні відповідати реалістичним умовам ринку праці. У Косово обмежена спроможність економіки до поглинання робочої сили стримувала результати реінтеграції. Самі лише програми навчання не могли компенсувати структурне безробіття. Тому програми реінтеграції мають вбудовуватися в ширші економічні стратегії та враховувати місцеві реалії.

Досвід Косово засвідчив визначальну роль командної структури у забезпеченні результативності реінтеграційних процесів. Територіальний принцип організації Армії визволення Косово зумовив збереження значного авторитету колишніх командирів у ветеранському середовищі, унаслідок чого ефективність реалізації відповідних програм значною мірою залежала від рівня їх залученості та підтримки. Міжнародні партнери використовували командирів як ключових посередників у підтриманні дисципліни, запобіганні фрагментації колишніх збройних формувань та формуванні реалістичних очікувань щодо можливостей вступу до Корпусу захисту Косово.

Водночас невизначеність критеріїв відбору до Корпусу захисту Косово та непослідовність у реалізації реінтеграційних заходів негативно впливали на рівень довіри до новостворених інституцій. У цьому контексті чітке нормативне визначення умов участі, прозорість процедур прийняття рішень і передбачуваність обсягу соціальних гарантій та пільг слід розглядати як необхідні передумови збереження внутрішньої згуртованості ветеранської спільноти та легітимності державної політики реінтеграції.

Зумовлене безпековими міркуваннями збереження колишніми комбатантами стрілецької зброї та легкого озброєння істотно впливало на перебіг і результативність реінтеграційних процесів, а в окремих випадках спричиняло послаблення дисциплінарних засад у діяльності Корпусу захисту Косово. У зв'язку з цим реінтеграцію доцільно розглядати у нерозривному зв'язку з формуванням і реалізацією довгострокової політики контролю за обігом, зберіганням, вилученням та утилізацією стрілецької зброї і легкого озброєння.

Завершальним складником реінтеграційного процесу є політична трансформація ветеранської спільноти. У постконфліктний період значна частина ветеранів інтегрувалася у політичне життя, брала участь у формуванні державних інституцій та здійсненні впливу на зміст публічної політики. Така політична інкорпорація сприяла стабілізації суспільно-політичної ситуації та переведенню ветеранських мереж із воєнної у легальну інституційну площину. Водночас вона супроводжувалася ризиками надмірної політизації ветеранського середовища, відтворення патронажних зв'язків і використання статусу ветерана як інструменту доступу до владних та матеріальних ресурсів. З огляду на це стратегія реінтеграції має не лише враховувати потенційну політичну суб'єктність ветеранів, а й передбачати прозорі демократичні механізми спрямування їхньої участі на зміцнення інституційної спроможності держави та суспільної консолідації.

Для України процес реінтеграції військовослужбовців здійснюватиметься у незрівнянно ширших масштабах і в умовах функціонування розвиненої, нормативно та організаційно інституціоналізованої системи сил оборони, що істотно відрізняє український контекст від післяконфліктної ситуації в Косово. Водночас окремі засадничі положення, сформовані на основі аналізу косовського досвіду, зберігають практичну й методологічну значущість для розроблення вітчизняної моделі реінтеграції.

По-перше, центральне місце у системі реінтеграційних заходів мають посідати правове та суспільне визнання внеску військовослужбовців, а також чітке визначення їхнього статусу. Незалежно від форми залучення до військової служби – мобілізації, добровільної участі чи проходження кадрової служби – для осіб, які брали участь у захисті держави, принципового значення набуватимуть збереження людської гідності, належне суспільне визнання та можливість подальшої реалізації у публічному житті. У зв'язку з цим державна політика реінтеграції повинна передбачати прозорі процедури набуття й підтвердження ветеранського статусу, зрозумілі механізми реалізації пов'язаних із ним прав, а також інституційні можливості для продовження служіння суспільству, зокрема у системі місцевого самоврядування, структурах повоєнного відновлення, підрозділах цивільного захисту, правоохоронних структурах та інших сферах публічної діяльності. Відсутність таких механізмів може знизити довіру до демобілізаційної політики та ускладнити перехід військовослужбовців до цивільного життя.

По-друге, планування реінтеграції має передбачати залучення командирів військових підрозділів як важливих суб'єктів комунікаційного та організаційного супроводу. Досвід Косово засвідчив, що авторитет командирів може відігравати суттєву роль у роз'ясненні умов демобілізації, формуванні реалістичних очікувань і підтриманні внутрішньої згуртованості колишніх комбатантів. В українських умовах командири також можуть сприяти підготовці особового складу до переходу в цивільне середовище, інформувати про доступні програми підтримки та забезпечувати первинне перенаправлення до відповідних інституцій. Водночас їх участь повинна здійснюватися у межах чітко визначених повноважень, під належним адміністративним і громадським контролем, що мінімізуватиме ризики фаворитизму, патронажних практик та корупційних зловживань.

По-третє, реінтеграційна політика має бути безпосередньо пов'язана з реалістичними й економічно обґрунтованими стратегіями зайнятості. Косовський

досвід демонструє, що професійна підготовка та перекваліфікація не забезпечують стійкого результату за відсутності достатньої кількості робочих місць і належної спроможності ринку праці. Тому в Україні програми професійної адаптації ветеранів доцільно узгоджувати з пріоритетами повоєнного відновлення, розвитком інфраструктури, енергетики, транспортної галузі, правоохоронної діяльності, цивільного захисту та аварійно-рятувальної сфери. Саме у цих секторах набуті під час військової служби компетентності можуть бути найбільш ефективно трансформовані у професійний ресурс цивільного призначення.

По-четверте, принципового значення набуває нормативна визначеність критеріїв доступу до програм реінтеграції, соціальних гарантій, пільг і можливостей подальшого проходження служби. Нечіткість, непослідовність або часта зміна відповідних правил здатні спричинити нерівність у межах ветеранської спільноти, посилити відчуття несправедливості та створити передумови для її внутрішньої фрагментації. У зв'язку з цим необхідним є формування уніфікованої міжвідомчої системи, яка б чітко визначала правовий статус отримувачів підтримки, зміст належних їм гарантій, порядок доступу до реінтеграційних послуг, а також механізми добровільного продовження служби, переходу до резерву чи звільнення.

По-п'яте, політика реінтеграції має бути узгоджена із системою контролю за обігом зброї та відповідним правовим регулюванням. Наявність у демобілізованих осіб незареєстрованої особистої, трофейної або незаконно збереженої зброї може становити довгостроковий ризик для публічної безпеки, особливо за умов недостатньої довіри до державних інституцій або невизначеності щодо безпекової ситуації. Досвід косовської кампанії добровільної здачі зброї 2003 року свідчить про доцільність застосування підходів, заснованих на довірі, чітких правових гарантіях, інформаційному супроводі та стимулюванні добровільної правомірної поведінки. В українських умовах можливість використання амністійних або заохочувальних механізмів має визначатися виключно на законодавчому рівні, з урахуванням інтересів національної безпеки, принципу невідворотності відповідальності та необхідності запобігання незаконному обігу зброї.

Нарешті, стратегія реінтеграції повинна враховувати перспективу зростання політичної суб'єктності ветеранської спільноти. З огляду на масштаб участі громадян у захисті України ветерани закономірно стануть впливовою суспільною групою, спроможною істотно впливати на формування публічної політики, діяльність органів влади та суспільно-політичні процеси. Раннє залучення ветеранів до консультацій, інклюзивний політичний діалог, розвиток представницьких механізмів і створення прозорих інституційних каналів участі мають сприяти спрямуванню їхнього досвіду та авторитету на зміцнення демократичного врядування, суспільної консолідації й державної стійкості. Водночас відсутність таких механізмів може створити передумови для політичної поляризації, інструменталізації ветеранського статусу та відтворення неформальних мереж впливу.

2. Меморіалізація ветеранів у Косово: практика, аналіз та рекомендації для України

Меморіалізація у Косово перетворилася на один із ключових компонентів повоєнного державотворення. Після 1999 року її зміст і спрямованість визначалися провідним місцем Армії визволення Косово у формуванні національного історичного

наративу, а також значним політичним і суспільним потенціалом публічного вшанування осіб, які загинули під час збройного конфлікту. В умовах становлення нових державних інституцій особливої актуальності набуло формування символів суспільної єдності, політичної легітимності та історичної наступності. Водночас ветеранські організації й родини загиблих послідовно відстоювали необхідність видимого публічного визнання їхнього внеску та жертвності. Унаслідок цього такі місця пам'яті, як Преказ, меморіальний комплекс родини Яшарі та локальні меморіали, розташовані у колишніх операційних зонах Армії визволення Косово, уже в перші повоєнні роки набули значення осередків конструювання та відтворення національної ідентичності.

Зазначені процеси посилювалися відсутністю усталеної державної системи комеморативної політики. Оскільки на момент завершення конфлікту Косово не мало сформованих національних інституцій, практики меморіалізації розвивалися переважно за моделлю «знизу вгору» – з ініціативи родин загиблих, ветеранських об'єднань, місцевих громад та органів муніципальної влади. Поряд із меморіальними комплексами загальнонаціонального значення та військовими кладовищами на території Косово сформувалася розгалужена мережа локальних об'єктів пам'яті: невеликих пам'ятників, меморіальних стін і дощок, символічних зображень емблеми Армії визволення Косово, а також банерів і написів у громадському просторі. Така децентралізована меморіальна інфраструктура сприяла закріпленню воєнного досвіду у повсякденному символічному середовищі громад. Концетрованим вираженням відповідного наративу стало поширене гасло «Свобода має ім'я, і це ім'я – Армія визволення Косово», яке репрезентувало уявлення про перемогу у війні, роль колишніх комбатантів і їхнє місце у процесі формування косовської державності.

Правова інституціоналізація окремих комеморативних практик у Косово відбувалася паралельно з нормативним оформленням статусу ветеранів та системи пов'язаних із ним соціальних гарантій.

Закон № 04/L-054 від 2011 року, хоча й був спрямований передусім на визначення їхнього правового статусу та системи соціальних гарантій, закріпив низку положень виразного комеморативного характеру. Ним було нормативно визначено статус національних мучеників, офіційно визнано Адема Яшарі Легендарним командувачем Армії визволення Косово, встановлено особливий статус його родини з Преказа, а 5-7 березня визначено днями вшанування Армії визволення Косово. Крім того, закон передбачив проведення поховань із військовими почесностями, компенсацію пов'язаних із ними витрат та ведення Центрального реєстру осіб, чий статус був пов'язаний із війною¹⁰. У сукупності ці положення започаткували правові засади включення воєнного досвіду, постатей загиблих і символічних подій визвольної боротьби до офіційної політики пам'яті Косово.

В свою чергу Закон № 04/L-261 від 2014 року, хоча й не формував комплексної державної політики меморіалізації, закріпив низку механізмів публічного та символічного визнання внеску учасників Армії визволення Косово. До них належали встановлення Дня ветерана, запровадження відзнак для родин померлих ветеранів,

¹⁰ Law No. 04/L-054 (2011) «On the Status and the Rights of Martyrs, Invalids, Veterans, Members of Kosovo Liberation Army, Civilian Victims of War and their Families». URL: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2793&langid=2> (дата звернення: 03.08.2026).

регламентація участі ветеранів у публічних церемоніях, визначення порядку носіння урочистої форми, проведення поховань із військовими почесностями та можливість поховання на спеціально визначених кладовищах¹¹. У такий спосіб соціально-правове визнання ветеранів було доповнене формалізованими комеморативними практиками, спрямованими на закріплення їхнього місця у публічній пам'яті та національному наративі Косово.

Наголосимо, що меморіалізація не була суто символічною – вона слугувала важливим механізмом соціальної легітимності. Політична еліта Косово, зокрема колишні командири Армії визволення Косово, використовувала меморіалізацію для зміцнення єдності та закріплення власного морального авторитету в перші повоєнні роки¹². Інтерв'ю підтверджують, що ці практики «повертали гідність» громадам і сім'ям¹³. Для багатьох колишніх бійців участь у меморіальних заходах слугувала продовженням спільної ідентичності та підтвердженням поваги з боку нової держави.

Меморіалізаційні процеси в Косово значною мірою відображали масштаб людських втрат, спричинених збройним конфліктом. Для тисяч родин принципового значення набували офіційне визнання загиблих, встановлення обставин і долі осіб, зниклих безвісти, а також публічне засвідчення їхньої жертвовності. Щорічні комеморативні церемонії, присвоєння імен загиблих вулицям та іншим об'єктам публічного простору, збереження місць бойових дій і створення локальних меморіалів сприяли інституціоналізації колективної пам'яті. Значна частина таких практик формувалася на рівні громад і реалізовувалася за участю органів місцевого самоврядування.

Специфічною рисою косовської моделі меморіалізації було майже повне накладання ветеранської ідентичності на національну. Армія визволення Косово сприймалася не лише як військово-політичне формування, а й як уособлення боротьби за національне визволення, тоді як загиблі її учасники набували подвійного символічного статусу – родинних героїв і водночас засновників нової державності. Така конструкція пам'яті надавала меморіалізації значного мобілізаційного потенціалу, посилюючи її вплив на політичні процеси, суспільну консолідацію та формування державної ідентичності.

У післяконфліктному Косово меморіалізація виконувала комплекс взаємопов'язаних функцій – психосоціальну, консолідаційну, легітимізаційну та державотворчу. Вона не обмежувалася ретроспективним осмисленням війни, а безпосередньо впливала на формування суспільного сприйняття нових інституцій. Трансформація Армії визволення Косово у Корпус захисту Косово, а згодом – у Сили безпеки Косово, значною мірою обґрунтовувалася через наратив історичної наступності, жертвовності та продовження служіння суспільству. Публічні церемонії, відкриття меморіальних об'єктів і комеморативні ритуали закріплювали у суспільній свідомості уявлення про повоснні інституції як про спадкоємців визвольної боротьби.

Водночас меморіалізація стала інструментом політичної мобілізації. Колишні командири та політичні сили використовували комеморативні практики для зміцнення

¹¹ Law No. 04/L-261 (2014) «On Kosovo Liberation Army War Veterans». URL: <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9435> (дата звернення: 03.08.2026).

¹² Duclos N. Ex-combatants and International Statebuilding: Veterans as Peace Brokers in Kosovo. London, Routledge, 2024. P. 17-19, 150.

¹³ Інтерв'ю з представником Організації ветеранів війни Армії визволення Косово.

власної легітимності, підтримання впливу на місцеві громади та консолідації електоральної підтримки. Публічне визнання внеску й жертвовності ветеранів виконувало функцію нематеріальної компенсації, особливо щодо осіб, які не були інтегровані до Корпусу захисту Косово або перебували у складному соціально-економічному становищі. Пам'ятники, меморіальні церемонії та інші форми публічного вшанування сприяли збереженню відчуття суспільної значущості, підтримували морально-психологічний стан колишніх комбатантів і частково пом'якшували невдоволення обмеженими результатами економічної реінтеграції. У цьому аспекті меморіалізація виконувала стабілізаційну функцію, знижуючи ризик радикалізації та деструктивної мобілізації соціально маргіналізованих ветеранів.

Разом із тим відсутність на початковому етапі цілісної державної стратегії пам'яті спричинила фрагментарність комеморативних практик і суттєві відмінності між окремими муніципалітетами, ветеранськими організаціями та політичними групами. Це зумовлювало неоднакові підходи до вшанування окремих осіб, військових підрозділів і подій, а також посилювало конкуренцію за символічний капітал. Хоча згодом органи державної влади почали впроваджувати більш уніфіковані стандарти комеморації, ранній повоєнний меморіальний простір Косово тривалий час залишався децентралізованим і політично диференційованим.

Меморіалізація також відігравала важливу роль у формуванні довгострокової легітимності сектору безпеки. Сили безпеки Косово активно спиралися на історичний наратив Армії визволення Косово, одночасно позиціонуючи себе як сучасну, професійну, багатоетнічну та сумісну зі стандартами НАТО інституцію. Таке поєднання символічної наступності з інституційною модернізацією забезпечувало підтримку з боку ветеранського середовища та дозволяло політичному керівництву поєднувати національний дискурс із курсом на євроатлантичну інтеграцію.

За умов обмежених можливостей економічної реінтеграції символічне визнання через мурали, меморіальні дошки, публічні церемонії та інші комеморативні практики фактично перетворилося на одну з основних форм нематеріальної компенсації. Висловлювання одного з опитаних ветеранів про те, що «перш ніж ми отримали щось матеріальне, ми отримали визнання»¹⁴, відображає центральне значення символічного виміру у зниженні початкового невдоволення серед демобілізованих учасників конфлікту.

Помітна присутність колишніх командирів у меморіальних церемоніях, присвоєння імен підрозділів Армії визволення Косово об'єктам муніципальної інфраструктури та центральне місце загиблих у публічному дискурсі сприяли збереженню внутрішньої згуртованості ветеранських мереж. Така символічна наступність полегшувала дотримання домовленостей у процесі демобілізації та підтримувала лояльність до нових інституцій. Водночас вона зумовила тривале пов'язування легітимності цих інституцій із воєнними наративами, що створювало ризики надмірної залежності державної ідентичності від героїзованого образу збройної боротьби.

Досвід Косово засвідчує, що меморіалізація сприяла політизації ветеранських мереж. Як зазначає Н. Дюкло, тісний зв'язок між політичними партіями та ветеранськими об'єднаннями посилював політичний вплив структур колишніх

¹⁴Ключове інформаційне інтерв'ю з колишнім бійцем Армії визволення Косово.

комбатантів¹⁵. Комеморативні заходи ставали ключовими майданчиками політичної мобілізації, особливо під час виборів.

Практики меморіалізації в Косово характеризувалися подвійним суспільно-політичним ефектом. З одного боку, вони сприяли консолідації громад із переважно албанським населенням, забезпечуючи символічне визнання спільного досвіду війни та жертвності. З іншого боку, такі практики не завжди створювали передумови для міжетнічного примирення, оскільки сербські громади продовжували формувати й підтримувати власні комеморативні простори, ритуали та історичні наративи. Хоча зазначена проблематика виходить за межі безпосереднього аналізу процесів роззброєння, демобілізації та реінтеграції, вона засвідчує амбівалентний потенціал меморіалізації: залежно від змісту, способів конструювання та інституційного представлення наративів пам'яті вона може одночасно сприяти суспільному відновленню й поглиблювати наявні лінії поділу.

Фрагментація колективної пам'яті має не лише соціокультурний, а й безпековий вимір, оскільки конкуруючі інтерпретації минулого можуть використовуватися зовнішніми суб'єктами для поглиблення наявних суспільних суперечностей. А. Хасані, В. Черниш та В. Вороніна зазначають, що в Косово міжетнічні й ідентифікаційні розбіжності ставали об'єктом інформаційного впливу, спрямованого на поширення страху та недовіри, мобілізацію сербського населення проти косовських інституцій і перешкоджання міжетнічному діалогу¹⁶. Це дає підстави стверджувати, що комеморативна політика повинна враховувати не лише внутрішню потребу громад у збереженні власної пам'яті, а й ризик зовнішньої інструменталізації історичних травм, етнічних суперечностей та альтернативних наративів минулого.

Меморіалізаційні практики також перебували у безпосередньому взаємозв'язку з процесами роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Публічне визнання внеску колишніх комбатантів сприяло дотриманню досягнутих домовленостей у процесі демобілізації, зміцнювало легітимність Корпусу захисту Косово та частково знижувало рівень невдоволення серед ветеранів, які не були інтегровані до новостворених інституцій. Отже, символічне визнання слід розглядати не як другорядний або суто культурний додаток до процесу роззброєння, демобілізації та реінтеграції, а як один із його функціонально значущих компонентів, що впливав на рівень суспільної стабільності, довіри до нових інституцій і готовності колишніх учасників конфлікту прийняти нові соціальні ролі.

Досвід Косово переконливо свідчить, що меморіалізація є важливим елементом постконфліктної стабілізації, а не факультативним напрямом культурної політики. Сформований у повоєнний період меморіальний ландшафт продемонстрував здатність практик вшанування пам'яті виконувати стабілізаційну, інтеграційну та легітимізаційну функції. Водночас він засвідчив, що комеморативна політика формує довготривалі політичні наслідки, оскільки впливає на розподіл символічного авторитету, співвідношення суспільних наративів і способи інтерпретації минулого.

¹⁵Duclos N. *Ex-Combatants and International Statebuilding: Veterans as Peace Brokers in Kosovo*. Abingdon : Routledge, 2024.

¹⁶Hasani A., Chernysh V., Voronina V. *Hybrid Threats in a Changing Geopolitical Landscape: The War in Ukraine and Its Implications for Kosovo and the Western Balkans*. Prishtina: Kosovar Centre for Security Studies ; Center for Security Studies, 2025. P. 9-10.

По-перше, раннє та публічно видиме визнання сприяє реінтеграції, оскільки підтверджує суспільну цінність служби, внеску та жертвності учасників конфлікту. По-друге, меморіалізація може бути засобом консолідації суспільства, що виходить зі стану війни, однак лише за умови її стратегічного, інклюзивного та інституційно врегульованого характеру. По-третє, нерегульовані або політично монополізовані практики пам'яті здатні продукувати конкуруючі історичні наративи, посилювати суспільну поляризацію та відтворювати лінії міжгрупового протистояння. По-четверте, символічне визнання має доповнювати, але не замінювати матеріальні механізми реінтеграції. Воно не може компенсувати відсутність зайнятості, належного соціального забезпечення чи доступу до реабілітаційних послуг, проте здатне зменшувати відчуття несправедливості та підтримувати внутрішню згуртованість ветеранської спільноти.

Косовський досвід також демонструє, що колективна пам'ять поступово стає складником політичного порядку. Ветеранські організації, політичні партії та органи місцевої влади використовували меморіалізаційні практики для обґрунтування власної суспільної ролі, зміцнення легітимності та мобілізації прихильників. Такий процес може мати стабілізаційний ефект, якщо комеморативна політика узгоджується із завданнями демократичного державотворення, забезпечує плюралізм і не допускає виключення окремих суспільних груп. Натомість її перетворення на інструмент партійної монополізації або етнополітичного виключення створює ризики довготривалої дестабілізації.

Для України, яка постане перед масштабним завданням належного вшанування загиблих захисників і захисниць та суспільного визнання значної ветеранської спільноти, досвід Косово підкреслює необхідність завчасного планування і скоординованого державного управління у сфері меморіалізації. Формування політики пам'яті доцільно здійснювати на основі єдиної загальнонаціональної концептуальної та нормативної рамки, яка встановлюватиме базові стандарти, гарантуватиме історичну достовірність, забезпечуватиме інклюзивність і водночас залишатиме простір для місцевих ініціатив. Особливого значення це набуває в умовах, коли окремі військові формування, регіони та територіальні громади матимуть власний досвід війни, власні меморіальні традиції та значущі для них постаті.

Необхідність загальнонаціональної координації зумовлюється також безпековим значенням політики пам'яті. У спільному дослідженні А. Хасані, В. Черниша та В. Ворониної доведено, що історичні, культурні, релігійні та ідентифікаційні наративи можуть цілеспрямовано використовуватися зовнішніми суб'єктами для поглиблення внутрішньої фрагментації, послаблення довіри до державних інституцій і перешкоджання європейській та євроатлантичній інтеграції¹⁷. Тому українська модель меморіалізації має включати механізми наукової та експертної перевірки історичного змісту, моніторингу інформаційних загроз, протидії дезінформації та підвищення суспільної стійкості до маніпулятивного використання колективної пам'яті.

Публічне визнання через державні й місцеві церемонії, національні дні пам'яті, меморіальні комплекси, музеї, архіви та інші підтримувані державою комеморативні

¹⁷ Hasani A., Chernysh V., Voronina V. Russia's Expanding Playbook: Kosovo–Ukraine Connection. Prishtina : Kosovar Centre for Security Studies ; Konrad-Adenauer-Stiftung; Center for Security Studies, 2025. P. 28.

інституції може сприяти гідному поверненню військовослужбовців до цивільного життя. Символічне визнання набуває особливої ваги з огляду на значний масштаб мобілізації, тривалість війни та пов'язане з нею психологічне й емоційне навантаження на військовослужбовців, членів їхніх сімей і суспільство загалом.

Водночас держава має запобігти фрагментації меморіального простору та його підпорядкуванню вузькопартійним або корпоративним інтересам. Формування загальнонаціонального координаційного механізму у сфері меморіалізації могло б забезпечити узгодження державних стандартів із місцевими ініціативами, сприяти уніфікації базових процедур і мінімізувати ризики конкуренції за символічний капітал. Такий механізм має функціонувати на засадах міжвідомчої взаємодії, участі ветеранських організацій, родин загиблих, науковців, представників громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування.

Меморіалізаційна політика України повинна бути інклюзивною та орієнтованою не лише на збереження пам'яті про минуле, а й на формування демократичного майбутнього. Вона має охоплювати досвід різних категорій осіб, які брали участь у захисті держави та забезпеченні її стійкості, зокрема кадрових військовослужбовців, мобілізованих, добровольців, підрозділів територіальної оборони, медичних працівників і цивільних волонтерів. Водночас необхідно уникати надмірної мілітаризації громадянської ідентичності та монополізації національного наративу однією групою. Косовський досвід свідчить, що надмірне ототожнення державної ідентичності з окремою ветеранською спільнотою може призвести до маргіналізації інших учасників історичного процесу, меншин або альтернативних форм суспільного досвіду.

Україні також доцільно враховувати безпосередній вплив меморіалізації на легітимність майбутніх інституцій сектору безпеки й оборони. Інтеграція пам'яті про воєнний досвід до організаційної ідентичності реформованих оборонних, правоохоронних і безпекових структур може забезпечити відчуття історичної наступності, зміцнити суспільну довіру та підтримати перехід від режиму воєнної мобілізації до мирного демократичного врядування. Водночас така наступність має поєднуватися з професіоналізацією, цивільним демократичним контролем, інклюзивністю та орієнтацією на сучасні стандарти діяльності публічних інституцій.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз засвідчує, що досвід Косово у сфері реінтеграції колишніх комбатантів і меморіалізації ветеранів та полеглих становить цінний, хоча й обмежено зіставний, матеріал для формування повоєнної політики України. Відмінності у масштабах конфлікту, демографічній структурі, характері збройних формувань та геополітичному середовищі не дають підстав для механічного перенесення косовської моделі. Водночас виявлені у ході дослідження структурні закономірності – значення довіри та безпекових гарантій, роль командирів як посередників, необхідність правового і символічного визнання, взаємозв'язок реінтеграції з політичною трансформацією ветеранського середовища, а також вплив меморіалізації на легітимність нових інституцій – мають безпосереднє методологічне значення для України.

По-перше, реінтеграція колишніх учасників збройного конфлікту не може бути результативною без належного рівня довіри до державних інституцій і переконливих

гарантій безпеки. Косовський досвід показав, що збереження прихованих запасів зброї та небажання повністю відмовлятися від неї були зумовлені не лише опозиційними настроями, а й невизначеністю безпекового середовища та сприйняттям демобілізації як потенційно передчасної. За таких умов залучення місцевих командирів до комунікації з колишніми бійцями сприяло підтриманню дисципліни, формуванню реалістичних очікувань і запобіганню фрагментації колишніх збройних структур. Водночас опора на неформальний авторитет командирів містила ризики відтворення патронажних зв'язків, що зумовлює необхідність поєднання їхньої участі з прозорими процедурами та належним контролем.

Для України це означає, що масштабне повернення військовослужбовців до цивільного життя має здійснюватися за умов політичної, правової та безпекової визначеності. Реінтеграційні заходи повинні бути пов'язані з чіткими правилами звільнення, переходу до резерву, обігу зброї, доступу до соціальних гарантій і можливостей подальшої служби. Командири можуть виконувати важливу комунікаційну та організаційну функцію, однак їхні повноваження мають бути нормативно визначеними та не повинні перетворюватися на неформальний механізм розподілу ресурсів або пільг.

По-друге, досвід Косово підтверджує, що правове, інституційне та символічне визнання має не допоміжне, а самостійне стабілізаційне значення. Обмежена спроможність повоєнної економіки забезпечити зайнятість для значної кількості ветеранів зумовила переважання статусної моделі реінтеграції. Її основними інструментами стали часткове включення колишніх бійців до Корпусу захисту Косово і поліцейської служби, поступова кодифікація ветеранського статусу, установлення системи пенсій і пільг, а також публічне визнання участі у війні. Саме символічна наступність і суспільна повага значною мірою компенсували обмежені можливості економічного поглинання та підтримували легітимність новостворених інституцій.

Разом із тим косовський випадок показав межі статусно орієнтованої реінтеграції. Професійне навчання, фінансування самозайнятості та надання соціальних виплат не могли повністю компенсувати структурне безробіття, слабкість приватного сектору та недостатню кількість робочих місць. Унаслідок цього частина ветеранів залишалася залежною від пенсійних виплат, сільського господарства або неформальної зайнятості. Отже, правове й символічне визнання повинно доповнюватися, а не замінюватися довгостроковою економічною політикою, орієнтованою на створення реальних можливостей працевлаштування, професійну адаптацію та використання набутих під час служби компетентностей.

По-третє, реінтеграцію слід розглядати як багаторівневий і тривалий процес, а не як одноразовий адміністративний захід, пов'язаний лише із завершенням служби. У Косово первинні програми демобілізації та професійної адаптації реалізовувалися вже з 1999 року, кампанії добровільної здачі зброї продовжувалися у 2003 році, тоді як комплексне законодавче оформлення статусу ветеранів відбулося лише у 2011 та 2014 роках. Така часова розтягнутість свідчить, що правові, економічні, соціальні й символічні механізми реінтеграції формувалися поступово, реагуючи на зміну суспільних очікувань, інституційної спроможності та політичного середовища.

Для України це зумовлює необхідність створення адаптивної міжвідомчої системи, здатної охоплювати підготовку до звільнення, первинний перехід до цивільного життя, довгострокову соціальну та професійну адаптацію, медичну й психологічну підтримку, контроль за обігом зброї, а також періодичне оцінювання ефективності державних програм. Така система повинна враховувати неоднорідність

ветеранської спільноти та передбачати диференційовані механізми підтримки для кадрових військовослужбовців, мобілізованих, добровольців, осіб з інвалідністю, колишніх військовополонених, членів сімей загиблих та інших категорій.

По-четверте, політична інкорпорація ветеранів у Косово мала суперечливі наслідки. Участь колишніх командирів у діяльності політичних партій, органів місцевого самоврядування та центральних інституцій сприяла переведенню ветеранських мереж із воєнної у легальну політичну площину та підтримувала суспільну стабільність. Водночас вона створювала передумови для політизації ветеранського статусу, відтворення воєнних ієрархій у державному управлінні та сприйняття політичної лояльності як способу отримання доступу до посад, пільг і матеріальних ресурсів.

У зв'язку з цим українська політика реінтеграції має передбачати демократичні та прозорі механізми участі ветеранів у формуванні публічної політики, діяльності консультативних органів, місцевому самоврядуванню та громадському контролю. Водночас необхідно запобігати використанню ветеранської ідентичності як інструменту привілейованого доступу до владних чи бюджетних ресурсів. Політична суб'єктність ветеранів повинна спрямовуватися на зміцнення демократичного врядування, а не на відтворення неформальних мереж впливу.

По-п'яте, меморіалізація в Косово постала як функціонально важливий елемент реінтеграції та повоєнного державотворення. Публічне вшанування полеглих, формування меморіальних просторів, установлення пам'ятних дат, проведення церемоній і правове закріплення окремих комеморативних практик забезпечували символічне визнання служби та жертвності. Меморіалізація підтримувала морально-психологічний стан ветеранів, сприяла збереженню згуртованості ветеранських мереж, зміцнювала легітимність Корпусу захисту Косово та інших нових інституцій. У цьому сенсі вона виконувала не лише культурну, а й соціально-стабілізаційну та інституційно-легітимізаційну функції.

Водночас децентралізований характер ранніх практик пам'яті, політичне використання комеморативних заходів і майже повне накладання ветеранської ідентичності на національну зумовили низку ризиків. До них належали конкуренція за символічний капітал, політизація меморіального простору, закріплення героїзованого воєнного наративу як основи державної легітимності та недостатня спроможність меморіалізації сприяти міжетнічному примиренню. Практики, які консолідували албанську більшість, не завжди включали сербські громади, що підтримували власні простори пам'яті та альтернативні інтерпретації минулого.

Отже, для України меморіалізаційна політика має ґрунтуватися на поєднанні загальнонаціональної координації та місцевої ініціативи. Вона повинна забезпечувати історичну достовірність, інклюзивність, повагу до різних форм участі у захисті держави та недопущення монополізації національного наративу окремими політичними або ветеранськими групами. Символічне визнання має сприяти гідній реінтеграції військовослужбовців, але не повинно підміняти собою належне соціальне забезпечення, працевлаштування, реабілітацію та інші матеріальні інструменти підтримки.

Узагальнюючи, досвід Косово свідчить, що реінтеграція і меморіалізація є взаємопов'язаними складниками повоєнного переходу. Їх ефективність визначається не лише обсягом фінансування, а й якістю правового регулювання, прозорістю процедур, рівнем суспільної довіри, інституційною спроможністю держави та характером політики пам'яті. Для України принципово важливим є формування

комплексної моделі, у межах якої правове й символічне визнання поєднуюватиметься з економічною інтеграцією, безпековими гарантіями, демократичною участю ветеранів, контролем за обігом зброї та інклюзивною меморіальною політикою.

За дотримання цих умов реінтеграція військовослужбовців може стати не лише засобом мінімізації соціальних і безпекових ризиків, а й важливим чинником демократичної стійкості, інституційної наступності та повосенного розвитку України. Водночас політика пам'яті може сприяти формуванню спільної громадянської ідентичності лише за умови, що вона буде орієнтована не на відтворення виключних воєнних ієрархій, а на визнання різноманітного досвіду захисту держави, суспільну консолідацію та зміцнення демократичного характеру публічних інституцій.

АНОТАЦІЯ

Розділ присвячено аналізу досвіду Республіки Косово у сфері реінтеграції ветеранів Армії визволення Косово та меморіалізації жертв збройного конфлікту 1998-1999 років у контексті формування державної політики України щодо реінтеграції військовослужбовців. Проблематика дослідження полягає у визначенні механізмів, здатних забезпечити ефективну реінтеграцію колишніх комбатантів в умовах обмеженої економічної спроможності держави та відсутності попередньо сформованих національних інституцій. На основі аналізу нормативно-правових актів Косово, наукових джерел та матеріалів ключових інформаційних інтерв'ю з ветеранами й посадовими особами встановлено, що реінтеграція в Косово мала переважно статусно-символічний, а не економічний характер і спиралася на роль колишніх командирів, правову кодифікацію ветеранського статусу та політичну інкорпорацію ветеранської спільноти. Доведено, що меморіалізація полеглих і ветеранів виконувала функцію соціальної стабілізації та легітимізації нових інституцій безпеки, водночас створюючи ризики фрагментації колективної пам'яті та політизації ветеранських мереж. Виявлено ключові уроки косовського досвіду: необхідність гарантій безпеки та довіри як передумови демобілізації, важливість чіткого правового визначення статусу ветеранів, роль командирів як посередників та довгостроковий, багатоступінний характер процесів роззброєння, демобілізації й реінтеграції. Сформульовано практичні рекомендації для України щодо розроблення інклюзивної, прозорої та адаптивної моделі реінтеграції військовослужбовців, яка враховує символічне визнання, економічну зайнятість, роль командирів, контроль над озброєнням та довгострокову політичну роль ветеранської спільноти. Наголошено на необхідності запобігання ризикам політизації та патронажу, властивим косовському досвіду, шляхом упровадження прозорих критеріїв, антикорупційних запобіжників та інклюзивних рамок меморіалізації. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади, науковцями та практиками у сфері формування державної політики реінтеграції ветеранів в Україні.

Література

1. Chernysh V. Intelligence as an Instrument of National Power: Lessons Learned from the Tensions between Serbia and Kosovo. *Journal of Strategic Security*. 2025. Vol. 18. №. 3. P. 27. DOI: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.18.3.2425>.
2. Duclos N. Ex-combatants and International Statebuilding: Veterans as Peace Brokers in Kosovo. London, Routledge, 2024. 194 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781032617831>.

3. Fritz J. E. Stability Operations in Kosovo 1999–2000: A Case Study. U.S. Army Peacekeeping and Stability Operations Institute, 2018. 113 p. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-D101-PURL-gpo131045/pdf/GOVPUB-D101-PURL-gpo131045.pdf> (дата звернення: 03.08.2026).
4. Hasani A., Chernysh V., Voronina V. Hybrid Threats in a Changing Geopolitical Landscape: The War in Ukraine and Its Implications for Kosovo and the Western Balkans. Prishtina: Kosovar Centre for Security Studies ; Center for Security Studies, 2025. 54 p. URL: <https://censs.org/wp-content/uploads/2025/12/Hybrid-Threats-in-a-Changing-Final.pdf> (дата звернення: 03.08.2026).
5. Hasani A., Chernysh V., Voronina V. Russia's Expanding Playbook: Kosovo–Ukraine Connection. Prishtina : Kosovar Centre for Security Studies; Konrad-Adenauer-Stiftung ; Center for Security Studies, 2025. 28 p. URL: <https://censs.org/wp-content/uploads/2025/12/Russias-Expanding.pdf> (дата звернення: 03.08.2026).
6. Kosovo: Weapons Amnesty Program begins May 1 / Reliefweb. URL: <https://reliefweb.int/report/serbia/kosovo-weapons-amnesty-program-begins-may-1> (дата звернення: 03.08.2026).
7. Law № 04/L-054 (2011) «On the Status and the Rights of Martyrs, Invalids, Veterans, Members of Kosovo Liberation Army, Civilian Victims of War and their Families». URL: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2793&langid=2> (дата звернення: 03.08.2026).
8. Law № 04/L-261 (2014) «On Kosovo Liberation Army War Veterans». URL: <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9435> (дата звернення: 03.08.2026).
9. Ключове інформаційне інтерв'ю з ветеранами Косовської визвольної армії та секретарем Організації ветеранів КВА: польові матеріали авторів, 2025 (неопубліковано).

Information about the authors:

Merdova Olha Mykolaivna,

Candidate of Legal Sciences, Professor,
Deputy Director for Educational and Research Work
E.O. Didorenko Educational and Research Institute for Training Specialists for
Criminal Police Units
Donetsk State University of Internal Affairs
1, Velyka Perspektyvna str., Kropyvnytskyi, 25015, Ukraine

Voronina Viktoriia Viktorivna,

Executive Director of the NGO «Center for Security Studies «SENS»»,
graduate Student at the Department of Theory and Practice of Management, Lecturer at
the Department of Theory and Practice of Management
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
Office 25, 10/2 Mechnikova str., Kyiv, 01133, Ukraine